

રૂપરેખા

- 10.0 હેતુઓ
- 10.1 પ્રસ્તાવના
- 10.2 ગ્રંથાલય ધારાના હેતુઓ
- 10.3 ગ્રંથાલય ધારાની જરૂરિયાત
- 10.4 ગ્રંથાલય ધારાના તત્ત્વો
- 10.5 ગ્રંથાલય અને માહિતી સેવાની રાજ્ય નીતિ
- 10.6. ભારતમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારો
 - 10.6.1. મદ્રાસ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1948)
 - 10.6.2. આંધ્રપ્રદેશ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1960)
 - 10.6.3. કર્ણાટક પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1965)
 - 10.6.4. મહારાષ્ટ્ર પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1967)
 - 10.6.5. પશ્ચિમ બંગાળ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1979)
 - 10.6.6. ગુજરાત પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2001)
 - 10.6.7. ઓરીસ્સા પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2001)
 - 10.6.8. ઉત્તરાંચલ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2005)
 - 10.6.9. રાજસ્થાન પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2006)
 - 10.6.10. ઉત્તરપ્રદેશ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2006)
 - 10.6.11. બિહાર પબ્લિક લાયબ્રેરી એન્ડ ઈન્ફર્મેશન એક્ટ (2008)
 - 10.6.12. છત્તીસગઢ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2008)
 - 10.6.13. અરૂણાચલ પ્રદેશ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2009)
- 10.7. ગ્રંથાલય ધારાની તુલના
- 10.8. સારાંશ
- 10.9. તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો
- 10.10. ચાવીરૂપ શબ્દો
- 10.11. સંદર્ભ અને વિશેષ વાંચન

10.0 હેતુઓ (Objectives)

પ્રસ્તુત યુનિટમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના વિકાસ અને વિસ્તરણ માટે સાર્વજનિક ગ્રંથાલય નીતિ એટલેકે સાર્વજનિક ગ્રંથાલય અધિનિયમ (ધારો) વિષયક ચર્ચા કરવામાં આવેલી છે. સમગ્ર દેશમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયનું માળખું તેમજ તેનું વિસ્તરણ કરવા માટે સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારાનું અમલીકરણ ખૂબ જ જરૂરી બનતું હોય છે. પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારા અંગેની વિસ્તૃત માહિતી આપવામાં આવેલ છે. આ યુનિટના અભ્યાસ થી વિદ્યાર્થીઓ ભારતમાં પ્રસારિત સાર્વજનિક ગ્રંથાલય અધિનિયમથી અવગત થશે, આ ઉપરાંત નીચે દર્શાવેલ બાબતોની વિસ્તૃત જાણકારી પ્રાપ્ત થશે.

- ★ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારામાં સમાવિષ્ટ ક્ષેત્રોની જાણકારી મળશે.
- ★ ગ્રંથાલય ધારાની જરૂરિયાત શું કામ છે? તે જાણી શકશો.
- ★ નમૂનારૂપ ગ્રંથાલય ધારામાં કરેલ જોગવાઈઓથી અવગત થશો.
- ★ વિવિધ સાર્વજનિક ધારા અંતર્ગત કરવામાં આવેલ પ્રાવધાનોથી માહિતગાર થવાશે.

10.1 પ્રસ્તાવના (Introduction) :

ગ્રંથાલય ધારો, સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારો અથવાતો ગ્રંથાલય અધિનિયમ એ એકજ પ્રકારનો એવો કાયદો છે કે, જે કોઈપણ દેશમાં અથવા તો રાજ્ય સરકારો દ્વારા પોતાના ક્ષેત્રમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયના વિકાસ/ વિસ્તરણ માટેની ચોક્કસ જોગવાઈઓ નિયમબદ્ધ કરે છે. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની સેવાઓ તથા સવલત સરળતાથી સામાન્ય લોકો સુધી પહોંચી શકે તે માટે કાયદાકીય ધારાધોરણોને આધારે નિયમો ઘડવામાં આવે છે. જે અંતર્ગત ગ્રામ્યક્ષેત્રથી શહેરોમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની સ્થાપના, તેનો વિસ્તાર, કાર્યો, સેવાઓ, અધિકારો તથા તેની વ્યવસ્થા અને સંચાલન કરવા માટે કાયદાકીય સ્વરૂપે નિયમબદ્ધ કરીને વિધાનીક રીતે કેન્દ્ર તેમજ રાજ્ય સરકાર દ્વારા સંસદ કે વિધાનસભા ગૃહો માંથી કાયદાકીય સ્વરૂપમાં પસાર કરવામાં આવે, તેને ગ્રંથાલય ધારા /અધિનિયમ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. સમગ્ર વિશ્વમાં બ્રિટન એક એવો દેશ છે, જ્યાં સૌ પ્રથમ ઈ.સ. 1850માં ગ્રંથાલય ધારો પસાર કરવામાં આવ્યો. બ્રિટિશ મ્યુઝિયમના “મિ.એડવર્ડ” એવું દ્રઢ પણે માનતા હતા કે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોનો વિકાસ કાયદા દ્વારા જાહેર ભંડોળ ને કારણે જ શક્ય બનશે અને તે માટે ગ્રંથાલય ધારો અતિ આવશ્યક છે. ‘મિ. વિલિયમ એવાર્ટ’ આ માટેની પ્રપોઝલ તૈયાર કરી ઈ.સ. 1949માં ગ્રેટ બ્રિટનની સંસદમાં મુકવામાં આવી. પસંદગી સમિતિની મંજૂરી પછી, બિલ રજૂ કરવામાં આવ્યું. 1850 ની શરૂઆતમાં. આખરે 14 ઓગસ્ટ 1850 ના રોજ બિલ એક્ટ બન્યું, જે લાઈબ્રેરીની ઘોષણામાં લાલ અક્ષર દિવસ તરીકે ઓળખાય છે. ત્યાર બાદ ફક્ત ગ્રેટ બ્રિટનમાં જ નહીં, પરંતુ સમગ્ર વિશ્વમાં પણ આ માટે આંદોલનની શરૂઆત થઈ કારણ કે તે આજ સુધીનો પહેલો લાઈબ્રેરી એક્ટ હતો જે

અમલમાં મુકાયો. અમેરિકામાં ઈ.સ.1956માં રાષ્ટ્રીય સ્તરે ગ્રંથાલય ધારો પસાર કરવામાં આવ્યો. વિશ્વના મોટાભાગના વિકસિત દેશોમાં આ પ્રકારના અધિનિયમ અંતર્ગત ગ્રંથાલયોનો પ્રચાર અને પ્રસાર થયો છે. ભારતમાં રાષ્ટ્રીય સ્તરે ગ્રંથાલયોના વિકાસ માટેની 'રાષ્ટ્રીય નીતિ' બની છે, ભારતીય બંધારણ અંતર્ગત ગ્રંથાલય સેવાઓને રાજ્યની યાદીમાં સમાવેશ કરેલો છે. એટલેકે ભારતના બંધારણ મુજબ રાષ્ટ્રીય સ્તરે આ અધિનિયમ ઘડવાની જોગવાઈ નથી પરંતુ તેની જવાબદારી રાજ્યોને અંતર્ગત છે. એટલે ભારતના વિવિધ રાજ્યોમાં રાજ્ય સ્તરે 'સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારો' અમલમાં છે.

10.2 ગ્રંથાલય ધારાના હેતુઓ (Objectives of Library Legislation)

કોઈપણ દેશ અથવા રાજ્યમાં ગ્રંથાલય ધારો હોવો જ જોઈએ તેના કેટલાંક ચોક્કસ હેતુઓ નીચે મુજબ ગણાવી શકાય.

1. ગ્રંથાલયોની સ્થાપના કરવાના હેતુસર.
2. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોનો વિકાસ અને વિસ્તાર કરવાના હેતુસર.
3. ગ્રંથાલયોના નેટવર્કિંગની સ્થાપના કરવાનો હેતુ.
4. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના સંચાલન માટે તથા તેની વ્યવસ્થા માટે ચોક્કસ નાણાભંડોળ ફાળવવાના હેતુસર.

10.3 ગ્રંથાલય ધારાની જરૂરિયાત (Needs of Lib. Legislation)

સાર્વજનિક ગ્રંથાલય એ સ્થાનિક માહિતી કેન્દ્રના સ્ત્રોત સ્વરૂપે જ્ઞાનના પ્રચાર અને પ્રસારનું કાર્ય કરે છે, જે સાક્ષર, અલ્પ સાક્ષર તેમજ દિવ્યાંગજન વગેરે દ્વારા તેનો બહોળો ઉપયોગ થાય તે જરૂરી છે. સમગ્ર વિશ્વ માટે નિશુલ્ક સાર્વજનિક ગ્રંથાલય સેવા રાષ્ટ્રીય, રાજ્યસ્તરે અને સ્થાનિક સ્તરે મળી રહે તે સરકારની મૂળભૂત જવાબદારી છે. એટલે જ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો લોક વિદ્યાપીઠ તરીકે ઓળખાય છે. મહત્તમ ગ્રંથાલયોનું ફંડ અનુદાન આધારિત હોય છે. જે લોકોની માંગને પૂરી કરવા માટે સક્ષમ હોતાં નથી, આ માટે ગ્રંથાલય ધારો હોવો અત્યંત જરૂરી છે.

ગ્રંથાલય ધારાની કેટલી મૂળભૂત જરૂરિયાતો નીચે મુજબ છે.

1. ગ્રંથાલય ધારો હોય તો સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની સંચાલન સમિતિ કાયમી ધોરણે નિયુક્ત કરી શકાય છે. જેથી તેનું ચોક્કસ માળખું નક્કી થઈ શકે છે.
2. ગ્રંથાલયોના વિકાસ અને વિસ્તાર માટેનું નાણાભંડોળ સરકાર દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.
3. સભ્ય ગ્રંથાલયોને મહત્તમ સેવા આપી શકાય છે.
4. ગ્રંથાલયોની સ્થિરતા અને તેનો વિકાસ નિશ્ચિત કરી શકાય છે.

ગ્રંથાલય અધિનિયમ (Library Act)

5. ગ્રંથાલયોના વિકાસ અને વિસ્તરણ ને વેગ મળે છે.
6. ગ્રંથાલય કર્મચારીઓ ની નિયુક્તિમાં ગ્રંથાલય ક્ષેત્રેનો અભ્યાસ કરેલ વ્યક્તિઓને અગ્રતા આપવામાં આવે છે.

આમ ઉપરોક્ત બાબતો સ્પષ્ટ કરે છે કે, 'ગ્રંથાલય અધિનિયમ' કેટલો જરૂરી છે. આધુનિક યુગમાં ગ્રંથાલય સેવાઓ ચોક્કસ માનાંકો ને આધારિત પૂરી પાડવા માટે ગ્રંથાલય ધારો જરૂરી છે. ગ્રંથાલયના વિદ્વાનો, સમાજશાસ્ત્રીઓ તથા તજજ્ઞોએ જણાવ્યું છે કે, સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોનો વિકાસ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારા અન્વયે શક્ય બને છે. આ ધારાને કારણે ચોક્કસ વ્યવસ્થા સંગઠન સ્થાપિત કરવું શક્ય બને છે. રાજ્ય, જિલ્લા અને ગ્રામ્ય સ્તર સુધી ગ્રંથાલય પધ્ધતિ વિકસાવી શક્ય બને છે. સાંપ્રત સમયમાં નિશ્ચિત હેતુઓ અને માનાંક ધોરણો સાથે સ્થાપિત સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની સેવાઓ દ્વારા સમાજનું ધડતર થાય છે. તેમજ સમાજનો વિકાસ અને વિસ્તરણ થાય છે.

10.4. ગ્રંથાલય ધારાના તત્ત્વો (Elements of Lib. Legislation)

ભારતમાં વિસ્તરીત સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારાના મહત્વના તત્ત્વો નીચે પ્રમાણે છે.

1. ગ્રંથાલય ધારાના હેતુઓ હંમેશાં ચોક્કસ અને સ્પષ્ટ હોવા જોઈએ, જેથી નિયમોની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા કરી શકાય.
2. રાજ્ય ગ્રંથાલય સત્તામંડળ (State Library Authority) : વિષયક ગ્રંથાલયના Minister in Charge એ રાજ્યના બંધારણ ધારામાં નક્કી થવા જોઈએ જે રાજ્ય ગ્રંથાલય સત્તા અધિકારી તરીકે હોય છે. જેમની મુખ્ય ફરજો તરીકે ધારાનું અમલીકરણ કરવું, તેનું નિરીક્ષણ કરવું, ગ્રંથાલય સેવામાં સુધારા વગેરે હોય છે. તેનું નિરીક્ષણ કરવું, ગ્રંથાલય પદ્ધતિનું સંચાલન, અસરકારક નિઃશુલ્ક ગ્રંથાલય, સેવાનું વિસ્તરણ વગેરે ફરજોના ભાગરૂપે હોય છે.
3. રાજ્ય મુખ્ય વહીવટદાર (Chief Executive of the State) : આ ધારાનાં મુખ્ય વહીવટદાર સાર્વજનિક ગ્રંથાલયનાં ડાયરેક્ટર તરીકે જાણીતા હોય છે. જેની સાથે ગ્રંથાલય પ્રવૃત્તિનું નિરીક્ષણ, નિયંત્રણ કરવાની સાથે તેને જરૂરી માર્ગદર્શન પૂરું પાડવાની મુખ્ય ફરજ સંકળાયેલી છે.
4. ગ્રંથાલયોનું નેટવર્ક (Network of Libraries) : ગ્રંથાલય ધારા અન્વયે ગ્રામ્ય ક્ષેત્ર સુધીની ગ્રંથાલય પ્રવૃત્તિનું એક નેટવર્ક ઊભું કરવામાં આવે તેવી જોગવાઈ હોય છે, જેમાં કસ્બા, ગામ, શહેર અને કેન્દ્રીય સુધીના ગ્રંથાલયો એકબીજાથી જોડાયેલા હોય છે.
5. નાણાં (Finance) : સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પ્રવૃત્તિના વિકાસ માટે ગ્રંથાલય ધારા અન્વયે સ્થિર અને કાયમી નાણાકીય સહાયની જોગવાઈ હોવી જરૂરી છે. જેને માટે ધારામાં ગ્રંથાલય કર ઉઘરાવવા માટેનાં સ્ત્રોત નક્કી કરવાં જરૂરી છે. ભારતનાં ગ્રંથાલય ધારાના જનક ડૉ. એસ.આર. રંગનાથન તેમજ

સિન્ડા કમિટીએ આ બાબતમાં ચકાસણી કરીને અનુમોદન આપ્યું છે.

6. **માનવશક્તિ (Man Power) :** રાજ્યગ્રંથાલય સેવા અન્વયે કર્મચારી ભરતી થવી જોઈએ. સરકારી ધારા-ધોરણો અનુસાર આ ભરતી થવી જરૂરી છે. તેની ભરતી અંગેના નિયમો અને સેવાશરતો ભારતના બંધારણની કલમ-309ને અનુરૂપ હોવા જોઈએ.
7. **જવાબદારી (Accountability) :** સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિની પ્રવૃત્તિઓ, કાર્યો, તથા તેના નાણાકીય વ્યવહારો નિરીક્ષણ, નિયંત્રણ સમિતિ માટે ખુલ્લા હોવાં જોઈએ. નાણાકીય ક્ષેત્રે સત્તાવાર ઓડિટ થવું જરૂરી છે.
8. **પુસ્તક નોંધણી : (Registration of Books) :** કાયદાકીય ડિપોઝીટ એક્ટ અન્વયે રાજ્યમાં પ્રકાશિત થતાં તમામ પુસ્તકો અને સામયિકોની નોંધણી થવી જરૂરી છે. તેની જોગવાઈ ગ્રંથાલય ધારા અન્વયે હોવી જરૂરી છે.
9. **નિયમો (Rules) :** દરેક વિભાગો માટે રાજ્ય ગ્રંથાલય સત્તા મંડળે તેના દરેક કર્મચારી તથા અધિકારીઓ માટે ગ્રંથાલય સંચાલન અને વ્યવસ્થા સારી રીતે થઈ શકે તે હેતુસર નિયમોનું ઘડતર કરવું જોઈએ. સક્ષમ અને સરળ કાર્ય, વ્યવસ્થા, સંચાલન અને નિયંત્રણ માટે કાયદાકીય ધારાધોરણો નિયમબદ્ધ કરવા જરૂરી છે.

10.5 ગ્રંથાલય અને માહિતી સેવાની રાજ્ય નીતિ : (State Policy from Library & Information Services)

ભારતીય બંધારણ મુજબ ગ્રંથાલય સેવાઓને રાજ્યસ્તરની યાદીમાં મુકવામાં આવેલી છે. જેથી ગ્રંથાલય સેવાઓની જવાબદારી રાજ્યોની રહે છે. પરંતુ રાજ્ય સ્તરે કોઈપણ કાયદાનું ગઠન કરતા પહેલા એક સાર્વત્રિક રાષ્ટ્રીય નીતિનું ઘડતર કરવું જરૂરી બનતું હોય છે. એટલેકે “રાજ્ય સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારો” ઘડવા માટે એક ચોક્કસ માળખું નક્કી હોવું જરૂરી છે. મોટા ભાગના વિકસિત દેશોમાં આ પ્રકારની પ્રક્રિયા થતી હોય છે. “The UNESCO Public Library Manifesto 1994”માં પણ ગ્રંથાલય ધારા માટેની ચોક્કસ નીતિ હોવી જોઈએ, આ બાબત ઉપર ભાર મુકવામાં આવેલ છે.

ગ્રંથાલય અને માહિતી સેવાની રાજ્ય નીતિમાં નીચે દર્શાવેલ કેટલીક મહત્વની બાબતો હોવી જોઈએ.

1. કોઈપણ પ્રકારના ભેદભાવ વગર રાજ્યના દરેક નાગરિકને ગ્રંથાલય સેવાઓ પૂરી પડવી.
2. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોએ સામાન્ય રીતે નિરક્ષર અથવા અલ્પ શિક્ષિત, અનૌપચારિક શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો, સ્વયં શિક્ષણ સ્કીમ, બાળકો, પુવાનો, મહિલાઓ તેમજ ઉચ્ચ શિક્ષણ અને સંશોધન વગેરે ક્ષેત્રે પોતાની સેવાઓનો વિસ્તાર કરવો.

ગ્રંથાલય અધિનિયમ (Library Act)

3. મફત માહિતી શોધ સેવાની શરૂઆત કરવી, જેના ભાગ રૂપે માહિતી કેન્દ્રો સ્થાપિત કરવા. સ્થાનિક સ્તરે માહિતી શોધને પ્રોત્સાહન આપવું તેમજ સ્થાનિક ઈતિહાસનું સંકલન કરવું. રાષ્ટ્રીય માહિતી કેન્દ્રોનો વિકાસ, કમ્પ્યુટર દ્વારા ત્વરિત માહિતી શોધ સેવાનો વિકાસ અને વિસ્તાર કરવો.
4. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોએ સાંસ્કૃતિક વારસાનું સંરક્ષણ અને સંવર્ધન કરવું. આંતર સાંસ્કૃતિક આદાન પ્રદાનને વેગ આપવો.
5. ભારત જેવા દેશોમાં બે સ્તરે સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિ હોવી જોઈએ 1. રાજ્ય સ્તરે અને 2. જિલ્લા સ્તરે. જેથી ગ્રામ્યસ્તરે ગ્રંથાલય પદ્ધતિ વિસ્તારિત કરી શકાય.
6. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોમાં પુસ્તક પસંદગી માટે કેન્દ્રીય નીતિ/પદ્ધતિ બનાવવી. જાહેર ગ્રંથાલયોમાં દરેક પ્રકારના જેવા કે દ્રશ્ય શ્રાવ્ય વગેરે તમામ પ્રલેખોનો સંગ્રહ કરવો.
7. ગ્રંથાલયોમાં કર્મચારીઓની ભરતી પ્રક્રિયા અને હોદ્દાઓની ફાળવણી સરકારી ધારા ધોરણો મુજબ સરકાર દ્વારા કરવી. જેનો ઉલ્લેખ ગ્રંથાલય ધારામાં હોવો જોઈએ. ભારતીય બંધારણના આર્ટિકલ 309 અંતર્ગત આ બાબતોનો સમાવેશ કરેલો છે.
8. ગ્રંથાલય ધારા મારફત સ્થાનિક લોકોની જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખીને ગ્રંથાલય કર, શૈક્ષણિક કર અંતર્ગત અથવા સરચાર્જ લગાવીને નાણામંડળ ભેગું કરવાની જોગવાઈ થાય.
9. સરકાર દ્વારા સ્થાનિક સંસ્થાઓ, સેવાકીય સંસ્થાઓ, મહિલા મંડળો વગેરેને આ ક્ષેત્રે સહકાર આપવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ.

10.6 ભારતમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારો (Public Library Act In India)

ભારતમાં ગ્રંથાલય ધારા વિશે ડૉ.એસ.આર. રંગનાથને ઈ.સ 1930માં સૌ પ્રથમ વખત સૂચન કરેલું. જે અનુસંધાને ‘મદ્રાસ ગ્રંથાલય સંઘ’ દ્વારા એ ધારો તૈયાર કરાવીને મદ્રાસ વિધાનસભામાં ઈ.સ. 1933 તથા 1937માં ક્રમશઃ બે વખત પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યો. પરંતુ સંજોગોવસાત તે કાયદાકીય સ્વરૂપે પસાર કરી શકાયો નહિ.

ભારતમાં પહેલીવાર પુસ્તકાલય કાયદો બનાવવાનું શ્રેય જોકે કોલ્હાપુરને જાય છે. આઝાદી પહેલા તે રજવાડું રાજ્ય હતું, (હાલમાં મહારાષ્ટ્રમાં સમાવિષ્ટ છે) જેના દ્વારા ઈ.સ. 1945માં “કણવીર વાંચન મંદિર”ને રાજ્ય સેન્ટ્રલ લાઈબ્રેરી તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું. આ કાયદામાં મોબાઈલ લાઈબ્રેરી સેવા પ્રદાન કરવાની અને લાઈબ્રેરી ગોઠવવાની જોગવાઈ પણ કરવામાં આવી હતી. આ ઉપરાંત ગ્રંથાલય તાલીમ વર્ગોની પણ જોગવાઈ કરવામાં આવેલી.

ભારતના વિવિધ રાજ્યોમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારો પસાર કરવામાં આવ્યો છે. ભારતના 20 રાજ્યોમાં પસાર કરેલ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારાની યાદી તેના કાળ

ક્રમાનુસાર નીચે મુજબ છે :

1. કોલ્હાપુર પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1945) (જે હાલમાં કાર્યાન્વિત નથી)
2. મદ્રાસ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1948)
3. હૈદરાબાદ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1955) (જે હાલમાં કાર્યાન્વિત નથી)
4. આંધ્રપ્રદેશ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1960)
5. કર્ણાટક પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1965)
6. મહારાષ્ટ્ર પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1967)
7. પશ્ચિમ બંગાળ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1979)
8. મણીપુર પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1988)
9. કેરળ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1989)
10. હરિયાણા પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1989)
11. મિઝોરમ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1993)
12. ગોવા પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1994)
13. ગુજરાત પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2001)
14. ઓરિસ્સા પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2001)
15. ઉત્તરાંચલ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2005)
16. રાજસ્થાન પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2006)
17. ઉત્તરપ્રદેશ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2006)
18. બિહાર પબ્લિક લાયબ્રેરી એન્ડ ઈન્ફર્મેશન એક્ટ (2008)
19. છત્તીસગઢ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2008)
20. અરૂણાચલ પ્રદેશ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2009)

ભારતના 20 રાજ્યોમાંથી પસાર થયેલ ગ્રંથાલય ધારામાંથી 18 રાજ્યોમાં ગ્રંથાલય ધારો અમલમાં છે. ગ્રંથાલય અધિનિયમને કારણે સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોનો વિકાસ અને વિસ્તાર સતત થતો રહે છે. 60% રાજ્યોજ એવા છે, જે આ ધારા અંતર્ગત ગ્રંથાલયોનું સંચાલન કરતા હોય. અહીં 1945 થી 2009 દરમ્યાન ભારતના વિવિધ રાજ્યોમાંથી પસાર કરેલ સાર્વજનિક (પબ્લિક) ગ્રંથાલય ધારા માંથી 13 જેટલા રાજ્યોના લાયબ્રેરી એક્ટની માહિતી આપવામાં આવી છે.

ભારતમાં ગ્રંથાલય ધારો :

1. કોલ્હાપુર પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1945) જે કાર્યાન્વિત નથી.
2. મદ્રાસ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1848)
(તામિલનાડુ પબ્લિક લાય. એક્ટ)

ગ્રંથાલય અધિનિયમ (Library Act)

3. હૈદરાબાદ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1955)
(જે હાલમાં કાર્યાન્વિત નથી.)
4. આંધ્રપ્રદેશ પબ્લિક લાય. એક્ટ (1960)
5. મૈસુર પબ્લિક લાય. એક્ટ (1965)
(કર્ણાટક પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ)
6. મહારાષ્ટ્ર પબ્લિક લાય. એક્ટ (1967)
7. પશ્ચિમ બંગાળ પબ્લિક લાય. એક્ટ (1979)
8. મણીપુર પબ્લિક લાય. એક્ટ (1988)
9. કેરળ પબ્લિક લાય. એક્ટ (1989)
10. હરિયાણા પબ્લિક લાય. એક્ટ (1989)
11. મિઝોરમ પબ્લિક લાય. એક્ટ (1993)
12. ગોવા પબ્લિક લાય. એક્ટ (1994)
13. ગુજરાત પબ્લિક લાય. એક્ટ (2001)
14. ઓરીસ્સા પબ્લિક લાય. એક્ટ (2001)
15. ઉત્તરાંચલ પબ્લિક લાય. એક્ટ (2005)
16. રાજસ્થાન પબ્લિક લાય. એક્ટ (2006)
17. ઉત્તર પ્રદેશ પબ્લિક લાય. એક્ટ (2006)
18. બિહાર પબ્લિક લાય. એન્ડ ઈન્ફર્મેશન સેન્ટર એક્ટ (2008)
19. છત્તીસગઢ પબ્લિક લાય. એક્ટ (2008)
20. અરુણાચલ પ્રદેશ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2009)

1. મદ્રાસ રાજ્ય સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારો (1948)

પ્રસ્તુત ગ્રંથાલય ધારો સમગ્ર મદ્રાસ રાજ્ય હાલમાં તામિલનાડુની ક્ષેત્ર મર્યાદા ધરાવે છે. જેના મુખ્ય અધિકારી તરીકે મદ્રાસ રાજ્યના શિક્ષણમંત્રી નિયુક્ત થતાં હોય છે. 29 જૂન 1949ના દિવસે પ્રસ્તુત ધારાનું અમલીકરણ કરવામાં આવ્યું. તેની સંગઠન અને વ્યવસ્થા સમિતિમાં 17 વ્યક્તિઓની એક “ગ્રંથાલય સલાહકાર સમિતિ” ના નામથી કાર્યરત રહેતી હોય છે. જેના અધ્યક્ષ શિક્ષણમંત્રી મદ્રાસ રાજ્યના તથા સચિવ તરીકે શિક્ષણ સચિવની નિમણૂક થતી હોય છે.

★ હેતુ :- આ ગ્રંથાલય ધારાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ નીચે મુજબ છે.

1. સમગ્ર રાજ્ય સ્તરે કેન્દ્રીય ગ્રંથાલયની સ્થાપના કરવી.
2. કેન્દ્રીય ગ્રંથાલય ઉપરાંત સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના સ્વરૂપે સંપૂર્ણ રાજ્યમાં જિલ્લા ગ્રંથાલય, તાલુકા ગ્રંથાલય, સંગ્રહ ગ્રંથાલયો વગેરે સ્થાપિત કરવા, તેમજ ગ્રંથાલયોનું એક નેટવર્ક સ્થાપિત કરવું.

3. મદ્રાસ રાજ્યનાં પ્રત્યેક વ્યક્તિઓ માટે ગ્રંથાલય સેવા ઉપલબ્ધ બનાવવી.

- ★ નેટવર્ક વ્યવસ્થા (ગ્રંથાલય વિસ્તરણનું માળખું)
 - રાજ્યમાં એક કેન્દ્રીય ગ્રંથાલય જે 'કોનેનેરા' સાર્વજનિક ગ્રંથાલય છે.
 - સમગ્ર રાજ્યમાં 12 મુખ્ય જિલ્લા ગ્રંથાલય છે.
 - પ્રસ્તુત ગ્રંથાલય ધારા અન્વયે 5000 થી ઉપરની જનનસંખ્યા ધરાવતાં શહેરોમાં નગર ગ્રંથાલયની સ્થાપના કરવી.
 - 25000થી વધુ જનસંખ્યા ધરાવતા નગરમાં તાલુકા ગ્રંથાલયની સ્થાપના કરવી.
 - આ ઉપરાંત જેલ ગ્રંથાલય, હોસ્પિટલ ગ્રંથાલય, કેન્દ્રીય ગ્રંથાલય વગેરેની સ્થાપના કરવી.

★ નાણાકીય જોગવાઈ :

સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના વિકાસ માટે જરૂરી નાણાં ભંડોળ એકઠું કરવા માટે રાજ્યની સ્થાનિક જનતા પાસેથી સંપત્તિ કર અથવા ઘર વેરા ઉપર ગ્રંથાલય માટેનો વેરો ઉઘરાવવો. જે ગ્રંથાલય ઉપકર (Library Cess) તરીકે ઓળખાય છે. જેટલા નાણાં ગ્રંથાલય વેરાને અનુલક્ષીને પ્રાપ્ત થતાં હોય છે. તેટલું બજેટ મદ્રાસ રાજ્ય સરકાર ગ્રંથાલય વિકાસ માટે વાપરે છે.

★ ખામીઓ :

પ્રસ્તુત ગ્રંથાલય દ્વારા અન્વયે કેટલીક નીચે મુજબ છે :

1. મદ્રાસ ગ્રંથાલય ધારામાં જનતા ઉપર વધુ વેરો લગાવવો તેવું પ્રાવધાન કરેલું છે. જે ગ્રંથાલય વિજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો મુજબ અનુચિત છે. ગ્રંથાલય સેવા એ સામાજિક સેવા છે. જે કોઈપણ મૂલ્ય વગર લોકો સુધી પહોંચવી જોઈએ. જેને પ્રસ્તુત ધારાની મુખ્ય ખામી ગણાવી શકાય.
2. રાજ્ય સરકાર દ્વારા રાજ્યના બજેટમાં ગ્રંથાલય માટે નાણાની ફાળવણી માટેની જોગવાઈ સ્પષ્ટ નથી.
 - આ ઉપરાંત સમગ્ર ભારતના વિવિધ રાજ્યોમાં ગ્રંથાલય ધારો સમયાંતરે પસાર કરવામાં આવ્યો છે.

2. આંધ્રપ્રદેશ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1960) :

ઈ.સ. 1956માં આંધ્રપ્રદેશની રચના થઈ ત્યારે તેના કેટલાક જિલ્લાઓમાં મદ્રાસ એક્ટ અને હૈદરાબાદ એક્ટનો અમલ હતો. આથી બંને કાયદાઓનું મિશ્રણ કરીને એક નવા કાયદાનું ગઠન કરવામાં આવ્યું, જે ઈ.સ.1960માં “આંધ્રપ્રદેશ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ” તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. ઈ.સ. 1964, 1969, 1987 અને 1989 માં આ કાયદામાં કેટલાક સુધારા કરવામાં આવ્યા છે. તેની કેટલીક મુખ્ય વિશેષતાઓ નીચે મુજબ છે.

- “આંધ્રપ્રદેશ ગ્રંથાલય પરિષદ” ને રાજ્ય સરકાર દ્વારા મુખ્ય રાજ્યના બંધારણમાં સંવિધાનીક મંડળ તરીકે નિયુક્ત કરવામાં આવેલ છે. જેને આ માટેના તમામ હક્કો આપેલા છે.

ગ્રંથાલય અધિનિયમ (Library Act)

- જેના ડાયરેક્ટર સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોનું સીધું સંચાલન અને નિયંત્રણ કરે છે.
- સરકાર દ્વારા શહેરી તથા જીલ્લા ગ્રંથાલયો માટે ચેરમેન અને સભ્યોની નિયુક્તિ કરવામાં આવે છે.
- નાણાંકીય વ્યવસ્થા માટે સ્થાનિક સરકાર દ્વારા એક રૂપિયે આઠ પૈસા ગ્રંથાલય કર તરીકે લેવાની જોગવાઈ કરેલ છે.

3. કર્ણાટક પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1965) :

ઈ.સ. 1958માં મૈસુર ગ્રંથાલય સંઘ દ્વારા બેંગ્લોરમાં “ધ કર્ણાટક લાયબ્રેરી કોન્ફરન્સ”નું આયોજન કરવામાં આવેલું, ત્યારે ગ્રંથાલય ધારો પસાર કરવો તેવો સંકલ્પ પત્ર તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો. ઈ.સ.1961મા સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારાનું માળખું તૈયાર કરવા માટે મૈસુર સરકારે ડૉ. રંગનાથનની અધ્યક્ષતામાં એક કમિટીની રચના કરી હતી. ઈ.સ.1963મા કમિટીએ કાયદાનો ડ્રાફ્ટ તૈયાર કર્યો. કર્ણાટક વિધાનસભા દ્વારા ઈ.સ. 1965મા આ કાયદાને બહાલી આપવામાં આવી. તેની કેટલીક મુખ્ય વિશેષતાઓ નીચે મુજબ છે.

- ★ સ્ટેટ લાયબ્રેરી ઓથોરિટીનું ગઠન કરવું કે જેના ચેરમેન તરીકે શિક્ષણમંત્રી હોય તથા સમાજના વિવિધ વિભાગીય સ્તરના વ્યક્તિઓની સભ્ય તરીકે પસંદગી કરેલ હોય.
- ★ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયને એક સ્વતંત્ર વિભાગ તરીકે વિકસિત કરવો તેમજ તેના અધ્યક્ષ તરીકે ગ્રંથાલય તજજ્ઞની નિમણૂક કરવી.
- ★ રાજ્ય સ્તરે સર્વોત્તમ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોનું માળખું તૈયાર કરવું અને રાજ્ય સ્તરે કેન્દ્રીય ગ્રંથાલયની સ્થાપના કરવી.
- ★ જિલ્લા અને શહેર સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના ગઠન માટે સ્થાનિક લાયબ્રેરી ઓથોરિટીની રચના કરવી.
- ★ ગ્રામ્ય ગ્રંથાલય સેવાઓ પ્રદાન કરવા માટે સલાહકાર સમિતિનું નિર્માણ કરવું.
- ★ ગ્રંથાલયની વર્ગીકરણ / સૂચિકરણ જેવી ટેકનીકલ પ્રક્રિયા કેન્દ્રીય ટેકનીકલ સ્તરે થાય તેવી વ્યવસ્થા ગોઠવવી.
- ★ રાજ્ય સ્તરના પ્રકાશનોનો કોપીરાઈટ સંગ્રહ , અંધજન માટેનું રાજ્ય ગ્રંથાલય તેમજ સ્ટેટ બિબ્લિઓગ્રાફિક બ્યુરોની સ્થાપના કેન્દ્રીય ધોરણે કરવી.
- ★ સરકારી કરવેરામાં કરપાત્ર એકમોમાં ગ્રંથાલય કર લેવાની જોગવાઈ કરેલી છે. જિલ્લા ગ્રંથાલય ઓથોરિટીને રાજ્ય સરકાર દ્વારા વાર્ષિક ગ્રાન્ટ મળે તેવું પ્રાવધાન છે. વગેરે

4. મહારાષ્ટ્ર પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1967) :

મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વેસ્ટ મહારાષ્ટ્ર, મરાઠવાડા અને વિદર્ભ વગેરે ક્ષેત્રોમાં સમાન ભાષાના કારણે વહેંચાયેલો હતો. પ્રસ્તુત એક્ટ ઈ.સ. 1967માં પસાર કરવામાં આવ્યો. તેની કેટલીક મુખ્ય વિશેષતાઓ નીચે મુજબ છે.

- ★ રાજ્ય સરકાર રાજ્ય ગ્રંથાલય કાઉન્સિલના બંધારણની રચના કરે છે. કાઉન્સિલના અધ્યક્ષ તરીકે શિક્ષણમંત્રી હોય છે. કાઉન્સિલે ગ્રંથાલયના તમામ તબક્કામાં સરકારને સલાહ આપવી.
- ★ એક સ્વતંત્ર ગ્રંથાલય વિભાગની સ્થાપના કરવામાં આવે, જેના ડિરેક્ટર તરીકે ગ્રંથાલય વિદ્વાનની નિમણૂક કરવામાં આવે.
- ★ દરેક જિલ્લામાં જીલ્લા ગ્રંથાલય સમિતિની રચના કરવી.
- ★ ગ્રંથાલય કર નથી. રાજ્ય સરકારે ગ્રંથાલય માટે વિશિષ્ટ ગ્રંથાલય ફંડની જોગવાઈ કરવી.

5. પશ્ચિમ બંગાળ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1979) :

લગભગ એક દાયકા પછી પશ્ચિમ બંગાળમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારો ઈ.સ.1979માં પસાર કરવામાં આવ્યો. પ્રસ્તુત કાયદો મદ્રાસ ‘ગ્રંથાલય ધારા’ ની પ્રતુકૃતિ સમાન છે. પરંતુ આ અધિનિયમનું એક મહત્વનું પાસું એ હતું કે અહીં ગ્રંથાલય કર માટેની સ્પષ્ટતા કરવામાં આવેલ નહતી, પરંતુ રાજ્યના ફંડમાંથી ગ્રંથાલયના વિકાસ માટેનું ભંડોળ આપવું તેવી જોગવાઈ કરવામાં આવેલી. કાયદાની મુખ્ય લાક્ષણિકતાઓ નીચે મુજબ છે.

- ★ રાજ્ય પુસ્તકાલય પરિષદની રચના કરવી.
- ★ જાહેર પુસ્તકાલયોના અલગ અલગ વિભાગોની રચના કરવી જેમાં ગ્રંથાલયના લાયક વ્યક્તિની નિર્દેશક તરીકે નિમણૂક કરવી.
- ★ જીલ્લા સ્તરે સ્થાનિક ગ્રંથાલય મંડળની રચના કરવી.
- ★ સ્થાનિક પુસ્તકાલય સચિવ તરીકે જિલ્લા પુસ્તકાલય અધિકારી માટેની જોગવાઈઓ કરવી.
- ★ ગ્રંથાલય કર લેવાની કોઈ જોગવાઈ નથી.

6. ગુજરાત પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2001) :

સમગ્ર ગુજરાત રાજ્યમાં ગ્રંથાલયના વિસ્તરણ માટે 31 ઓગસ્ટ 2001ના રોજ ‘ગુજરાત ગ્રંથાલય ધારો’ વિધાનસભા ગૃહમાંથી પસાર કરવામાં આવ્યો.

- સામાન્ય અર્થ અને હેતુ :

ગુજરાત રાજ્યમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોને વિકસિત કરવા માટે અને તેનું સમગ્ર રાજ્યમાં નેટવર્ક ઊભું કરવાના હેતુથી રાજ્ય ગ્રંથાલય વિકાસ પરિષદની રચના કરવામાં આવી. આ પરિષદ સાથે સંકળાયેલી કેટલીક મહત્વની જોગવાઈમાં પ્રસ્તુત ધારામાં આઠ પ્રકરણોમાં આપવામાં આવ્યા છે. પ્રકરણ : 1 અહીં પુસ્તક, પુસ્તક જમા કેન્દ્ર, પરિષદ, નિયામક વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રકરણ - 2 વિવિધ સમિતિઓની રચના, સભ્યોને ભથ્થા ચૂકવવા બાબતની ચર્ચા કરેલી છે.

ગ્રંથાલય અધિનિયમ (Library Act)

- પ્રકરણ - 3 જાહેર ગ્રંથાલયોના નિયામકશ્રીની રજૂઆત આપેલી છે, તેમજ તેમના કાર્યોની સમજૂતી આપેલ છે.
- પ્રકરણ - 4 જાહેર ગ્રંથાલય પદ્ધતિ આપેલ છે. જેમાં જુદા જુદા પ્રકારનાં ગ્રંથાલયોની રચના, સમિતિ તેમાં કાર્યો વગેરે બાબતો દર્શાવેલ છે.
- પ્રકરણ - 5 જાહેર ગ્રંથાલયોના વિકાસ માટે નાણાં તથા તેનું બજેટ, રાજ્ય ગ્રંથાલય વિકાસફંડ વગેરેની માહિતી આપવામાં આવેલ છે.
- પ્રકરણ - 6 જાહેર ગ્રંથાલયો અને જાહેર ગ્રંથાલય સંઘોનું નિરીક્ષણ કરવા અને વાર્ષિક અહેવાલ આપવા બાબતોની વિસ્તૃત સમજ અહીં રજૂ કરેલ છે.
- પ્રકરણ - 7 સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની માન્યતા બાબત તથા જાહેર ગ્રંથાલય સંઘોની માન્યતા વિશે ચર્ચા કરવામાં આવેલ છે.
- પ્રકરણ - 8 અહીં દર્શાવ્યા મુજબ પરિષદના સભ્ય રાજ્ય સેવક ગણાય છે. આ ક્ષેત્રે લીધેલાં પગલાંને રક્ષણ મળે, પરિષદના કાર્યો અને કાર્યવાહી માન્ય ગણવા બાબત, વિવિધ નિયમો કરવાની સત્તા વગેરેની વિસ્તૃત ચર્ચા કરવામાં આવેલ છે.
- ગ્રંથાલય ધારા અંતર્ગત ઉપરોક્ત બાબતોની વિસ્તૃત ચર્ચા કરાવવામાં આવેલ છે.

7. ઓરિસ્સા પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2001) :

ઈ.સ.1974 થી ઓરિસ્સામાં ગ્રંથાલય ધારા માટે ઘણા પ્રયત્નો કરવામાં આવેલાં. શ્રી બી.બી. શુક્લા દ્વારા આ કાયદાનો મુસદ્દો તૈયાર કરવામાં આવેલો, જે માર્ચ 1974માં સ્થાનિક સરકારને સુપ્રત કરવામાં આવેલો. ઈ.સ. 1979માં શ્રી શુક્લાએ પુનઃ આ મુસદ્દો નવી જોગવાઈઓ સાથે તૈયાર કરેલો. ઈ.સ. 1983માં મી રાઉટે ગ્રંથાલય અધિનિયમની જોગવાઈઓ પુનઃ કરેલી.

નવેમ્બર 1987માં 15 સભ્યોનું પ્રતિનિધિ મંડળ મુખ્યમંત્રીને મળેલું. ઈ.સ 1992 માં ફરીથી કટક ખાતે ઓરિસ્સામાં લાઈબ્રેરી મૂવમેન્ટ અને લાઈબ્રેરી ડેવલપમેન્ટ પર સેમિનારનું આયોજન કરવામાં આવ્યું. જેમાં પુસ્તકાલય કાયદાની જરૂરિયાત પર ભાર મૂક્યો. ડ્રાફ્ટ બિલને અંતિમ સ્વરૂપ આપવા માટે સરકારે 1992માં હાઈ પાવર સમિતિની રચના કરી. 1997માં નવા બિલના મુસદ્દા માટે પી. પાધી સાથેની એક નિષ્ણાત સમિતિની રચના કરવામાં આવી હતી. છેવટે ઓરિસ્સા એસેમ્બલીએ 2000 માં 'ઓરિસ્સા પબ્લિક લાઈબ્રેરીઝ એક્ટ' પસાર કર્યો, અને તેની સંમતિ મળી. 28 ફેબ્રુઆરી 2002 ના રોજ તે અમલી બન્યો.

કેટલીક વિશિષ્ટ લાક્ષણિકતાઓ :

- ★ ઓરિસ્સા રાજ્યમાં 19 સભ્યોની એક કાઉન્સિલનું ગઠન કરવું તથા સર્વોચ્ચ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિનું નિર્માણ કરવું.

- ★ ઓરિસ્સા પબ્લિક લાઈબ્રેરી ઓથોરિટી એક્ટનું સંચાલન કરે છે અને તેમાં નિર્ધારિત હેતુઓ હાંસલ કરવાનો પ્રયાસ કરે છે.
- ★ જાહેર પુસ્તકાલય સેવાઓની કામગીરીનું ધ્યાન ગ્રંથાલય નિયામકશ્રી દ્વારા રાખવામાં આવે છે.
- ★ જાહેર પુસ્તકાલય સેવાઓના નિયામક વ્યાવસાયિક લાયકાત ધરાવતાં હોવાં જોઈએ.
- ★ પુસ્તકાલય સેવાના બધા સભ્યો રાજ્ય સરકારના કર્મચારી રહેશે.
- ★ લાયબ્રેરી કર માટેની કોઈ જોગવાઈ નથી.

8. ઉત્તરાંચલ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2005) :

ઉત્તરપ્રદેશનું સાર્વજનિક પબ્લિક લાયબ્રેરીનું માળખું હતું તેને જ ઉત્તરાંચલ પબ્લિક લાયબ્રેરીની સિસ્ટમ તરીકે સ્વીકાર્યું છે. આ ઉપરાંત ઉત્તરાંચલ સરકારે તેના ઝડપી વિકાસ માટે સકારાત્મક પગલાં લીધાં છે.

કેટલીક વિશિષ્ટ લાક્ષણિકતાઓ

- ★ આ કાયદામાં રાજ્ય પુસ્તકાલય સમિતિની સ્થાપનાની જોગવાઈ છે. શિક્ષણ પ્રધાન ને અધ્યક્ષનો હવાલો સોંપવામાં આવે છે.
- ★ સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોનો વિભાગ શિક્ષણ વિભાગના જ એક 'સેલ' તરીકે રહેશે.
- ★ જિલ્લા લાઈબ્રેરી ઓથોરિટી જિલ્લામાં જાહેર પુસ્તકાલયોનું સંચાલન કરે છે. એક જિલ્લા લાઈબ્રેરી ઓથોરિટી કારોબારી સમિતિઓ અને પેટા સમિતિઓની નિમણૂક કરી શકે છે.
- ★ લાયબ્રેરી કરની જોગવાઈ કરેલ છે.
- ★ ગ્રંથાલય નિર્દેશક અથવા તો તેમણે નિમેલ તેમના પ્રતિનિધિ કોઈપણ જાહેર પુસ્તકાલયોનું નિરીક્ષણ કરી શકે છે.

9. રાજસ્થાન પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2006):

રાજસ્થાનના તત્કાલીન રાજ્યપાલ શ્રી સંપૂર્ણાનંદ એ 13 ઓગસ્ટ 1962ના રોજ 'રાજસ્થાન ગ્રંથાલય સંઘ'ના ઉદ્ઘાટન સમયે સાર્વજનિક ગ્રંથાલય કાયદાની જરૂરિયાત અંગે ભાર મુક્યો હતો. ઈ.સ.1965મા રાજસ્થાન ગ્રંથાલય સંઘે ગ્રંથાલય કાયદાનો એક મુસદ્દો તૈયાર કરેલો.

ઈ.સ.1969 માં આ ક્ષેત્રે એક નવો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો. ઈ.સ.1969 માં સરકારને એક મેમોરેન્ડમ સુપરત કરાયું હતું. ઈ.સ.1970 માં ફેબ્રુઆરીમાં 'રાજસ્થાન લાયબ્રેરી એસોસિયેશન' દ્વારા આયોજિત 'રાજસ્થાનમાં પુસ્તકાલયો' વિષયના સેમિનારમાં રાજ્ય માટેના એક મોડેલ પબ્લિક લાઈબ્રેરી બિલ પર ચર્ચા કરવામાં આવી હતી.

18 સપ્ટેમ્બર 1992ના રોજ મળેલી તેની બેઠકમાં સ્ટેટ લાઈબ્રેરી એડવાઈઝરી કમિટીએ ગ્રંથાલય બિલના ડ્રાફ્ટ માં ફેરફાર કર્યા હતા અને 15 જાન્યુઆરી 1993

ગ્રંથાલય અધિનિયમ (Library Act)

ના રોજ કાયદા વિભાગમાં તે જ રજૂ કર્યું. છેવટે, જે ને 2006માં રાજસ્થાન સરકારે બિલ પસાર કર્યું અને 20 એપ્રિલ 2006ના રોજ રાજ્યપાલની સંમતિ મેળવી, આ ધારો પસાર કરવામાં આવ્યો.

મુખ્ય લાક્ષણિકતાઓ

- ★ રાજ્ય પુસ્તકાલય પરિષદનું નેતૃત્વ ગ્રંથાલયોના પ્રભારી પ્રધાન કરે છે.
- ★ રાજ્ય પુસ્તકાલય પરિષદ સરકાર દ્વારા આપવામાં આવતી ગ્રાન્ટ-ઇન-સહાયની માત્રા પણ નક્કી કરે છે.
- ★ ભાષા અને પુસ્તકાલયોના નિયામક જાહેર પુસ્તકાલયોના નિયામક રહેશે.
- ★ રાજ્ય પુસ્તકાલય સિસ્ટમ રાજ્ય સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરી, વિભાગીય પુસ્તકાલયો, જિલ્લા પુસ્તકાલયો,
- ★ પંચાયત સમિતિ ગ્રંથાલયો, અને ગામ ગ્રંથાલયો વગેરે જાહેર પુસ્તકાલયો માટે પુસ્તકાલય
- ★ સલાહકાર સમિતિની રચના કરવી.
- ★ ગ્રંથાલય કર માટેની કોઈ જોગવાઈ નથી.

10. ઉત્તરપ્રદેશ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2006) :

ઈ.સ. 1946માં ડૉ. એસ.આર. રંગનાથને ઉત્તરપ્રદેશ માટે ગ્રંથાલય ધારાનું બિલ તૈયાર કરેલું. આ ઉપરાંત તેઓએ સમગ્ર રાજ્યમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયના સાર્વત્રિક આયોજન માટેની 20 વર્ષની એક પદ્ધતિ પણ તૈયાર કરીને આપેલી. ડૉ. સંપૂર્ણાનંદજી એ આ ક્ષેત્રે હકારાત્મક પગલાં લેવાશે તેવી ખાતરી પણ આપેલી, પરંતુ સંજોગોવસાત તેનું ગઠન થઈ શક્યું નહિ. ડૉ. રંગનાથન દ્વારા ત્યારબાદ પણ ગ્રંથાલય ધારા માટેના સતત પ્રયત્ન કરતા રહ્યા હતા.

ડિસેમ્બર 1960માં, પ્રો.કૌલાના આમંત્રણ પર વારાણસીમાં તમામ ઉ.પ્ર.ની લાઇબ્રેરી માટે સંમેલન યોજવામાં આવ્યું હતું, જેઓ હતા ત્યારે જ દિલ્હીથી યુ.પી. સ્થળાંતર કર્યું. આ પરિષદમાં ડ્રાફ્ટ લાઇબ્રેરી બિલની ચર્ચા અને મંજૂરી આપવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ યુ પી લાઇબ્રેરી એસોસિએશન દ્વારા આ બિલ સરકારને સુપરત કરાયું હતું. પ્રો. વાસુદેવસિંહ વિધાનસભાને એવું સૂચન કરેલું કે, રાજ્યમાં સ્થાપિત સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની ચકાસણી/ મૂલ્યાંકન થવું જોઈએ. ગોસ્વામી સમિતિ દ્વારા 1973 ઉત્તરપ્રદેશ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય બિલ. શ્રી રાધાકૃષ્ણ ગોસ્વામીની અધ્યક્ષતામાં બનાવવામાં આવ્યું. વિકાસની શક્યતાઓને ધ્યાનમાં લેવા ચોથી પંચવર્ષીય યોજના દરમિયાન પુસ્તકાલય સમિતિના સભ્યો દ્વારા રાજ્યમાં પુસ્તકાલય પદ્ધતિ. સમિતિએ જાહેર પુસ્તકાલયો માટેના ડ્રાફ્ટ બિલની સાથે તેનો અહેવાલ રજૂ કર્યો હતો. છેલ્લે ઈ.સ.2006માં ઉત્તરપ્રદેશ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારો પસાર કરવામાં આવ્યો. ગ્રંથાલય કાર માટેની કોઈ જોગવાઈ હતી નહિ.

11. બિહાર પબ્લિક લાયબ્રેરી એન્ડ ઈન્ફર્મેશન એક્ટ (2008) :

ઈ.સ.1936મા બિહાર ગ્રંથાલય સંઘની સ્થાપના થઈ હતી. ઈ.સ 1937મા આ સંઘ દ્વારા એક પરિસંવાદ નું આયોજન કરવામાં આવેલું જેમાં રાજ્યમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની સ્થાપના માટેની જોગવાઈઓની ચર્ચા કરવામાં આવેલી. ઈ.સ. 1973મા સરકારની વિનંતીથી ગ્રંથાલય બીલ તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું, પરંતુ સંજોગોવસાત તેનો અમલ શક્ય બન્યો નહિ. ત્યારબાદ ઈ.સ.1979, 1989, 1999 અને 2003 દરમ્યાન ગ્રંથાલય ધારા માટેના સતત પ્રયાસ થતા રહ્યા.

મુખ્ય લાક્ષણિકતાઓ

- ★ બિહાર રાજ્યમાં સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારા અંતર્ગત એક “સ્ટેટ લાયબ્રેરી એન્ડ ઈન્ફર્મેશન સેન્ટર” શરૂ કરવું, જેની સત્તા સર્વોચ્ચ રહેશે.
- ★ આ સત્તામંડળના ચેરમેન, વાઈસ ચેરમેન અને અન્ય સભ્યોની નિમણૂક રાજ્ય સરકાર કરે છે.
- ★ એક અલગ નિયામક કચેરી તૈયાર કરવી, જેના નિયામક ‘પુસ્તકાલયોના અધિક્ષક’તરીકે રહેશે.
- ★ ગ્રંથાલય કર માટેની કોઈ જોગવાઈ નથી.

12. છત્તીસગઢ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2008) :

છત્તીસગઢ તરીકે નવા રાજ્યનું નિર્માણ થતાં, તે સમયની સરકાર દ્વારા ગ્રંથાલય ધારાની જોગવાઈ રાજ્ય સ્તરે હોવી જ જોઈએ એ આશયથી રાજ્ય સરકારે ગ્રંથાલય ધારા માટેની પહેલ કરી અને ઈ.સ. 2008માં સાંપ્રત રાજ્ય સરકારે આ ધારો રાજ્ય સ્તરે પસાર કર્યો.

મુખ્ય લાક્ષણિકતાઓ

- ★ શાળાકીય શિક્ષણ વિભાગના પ્રધાન ‘રાજ્ય ગ્રંથાલય કાઉન્સિલ’ના અધ્યક્ષ બનશે તેમજ શાળા વિભાગના મુખ્ય સચિવ તેના ઉપાધ્યક્ષ તરીકે રહેશે.
- ★ શાળા વિભાગમાં વિશેષ ફરજ બજાવતા અધિકારી રાજ્ય ગ્રંથાલય કાઉન્સિલના સભ્ય તરીકે રહેશે.
- ★ સ્થાયી સમિતિની અધ્યક્ષતા શાળાના મુખ્ય સચિવ કરશે.
- ★ જિલ્લા પુસ્તકાલયો તેની સાથે સંકળાયેલા તમામ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોને માર્ગદર્શન આપશે.
- ★ છત્તીસગઢ માધ્યમિક શાળા નિયામક કે જેઓ છત્તીસગઢ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના નિયામક તરીકે રહેશે.

13. અરૂણાચલ પ્રદેશ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (2009):

અરૂણાચલ પ્રદેશ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ ઈ.સ.2009માં પસાર કર્યો, જેને

ગ્રંથાલય અધિનિયમ (Library Act)

31મી ઓગષ્ટના રોજ તે સમયના રાજ્યપાલની બહાલી મળી અને “અરૂણાચલ પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ” અસ્તિત્વમાં આવ્યો.

મુખ્ય લાક્ષણિકતાઓ :

- ★ પ્રભારી મંત્રીની અધ્યક્ષતામાં ગ્રંથાલય આયોજન મંડળની રચના કરવી.
- ★ રાજ્ય સરકારના તમામ વિભાગો એ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય સેવાની દેખરેખ રાખવી.
- ★ લોકોમાં વાંચન ટેવને વિકસાવવી તેમજ લોકોને ગ્રંથાલય અભિમુખ કરવા.
- ★ ઉપયોગી સાહિત્યના પ્રકાશનોની ઉત્પાદકતામાં વધારો કરવો.
- ★ 8મા ધોરણ સુધીના રાજ્યના વિદ્યાર્થીઓને સાર્વજનિક ગ્રંથાલયના સભ્ય તરીકે ફરજિયાતપણે નોંધણી કરવી.
- ★ પૂર્ણ સમયના નિયામકની નિમણુંક સાથે સાર્વજનિક ગ્રંથાલય વિભાગની સ્થાપના કરવી.
- ★ સાર્વજનિક પુસ્તકાલયના માળખા અંતર્ગત કેન્દ્રીય ગ્રંથાલય, શાખાકીય ગ્રંથાલય, જીલ્લા ગ્રંથાલય, બાળ ગ્રંથાલય, મોબાઈલ લાયબ્રેરી, ગ્રંથાલય વર્તુળો વગેરેની સ્થાપના કરવી.
- ★ ગ્રંથાલય કર લેવા માટેની કોઈ જોગવાઈઓ કરવામાં આવેલ નથી.

10.7 ગ્રંથાલય ધારાની તુલના (Comparison of Library Act)

અહીં પ્રસ્તુત વિવિધ 13 ગ્રંથાલય ધારામાં દર્શાવેલ મુખ્ય લાક્ષણિકતાઓનું અવલોકન કરતાં જણાય છે કે, તેમના કેટલાક તત્વો સરખા છે. ઉપરોક્ત તમામ રાજ્યોના ગ્રંથાલય અધિનિયમની તુલનાના સાર સ્વરૂપે ગ્રંથાલય ધારાની કેટલાક મુખ્ય લાક્ષણિકતાઓ નીચે મુજબ તારવી શકાય.

- ★ દરેક સ્તર/ દરેક વયજૂથના લોકો સુધી ગ્રંથાલય સેવાઓ પહોંચાડવી.
- ★ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયની સાર્વત્રિક સંરચના વિકસાવવી.
- ★ કાયદાકીય ધારા ધોરણો સાથે ગ્રંથાલયનો વિકાસ અને વિસ્તાર કરવો.
- ★ ગ્રંથાલયોના નિરંતર વિકાસ માટે ખાસ નાણાકીય ભંડોળનું પ્રાવધાન કરવું. આ ભંડોળ માટે ગ્રંથાલય કર લેવાની જોગવાઈઓ કેટલાક રાજ્યોના ગ્રંથાલય ધારામાં કરેલ છે. પરંતુ મોટા ભાગના અધિનિયમમાં રાજ્ય સરકારે નાણાકીય જવાબદારી સ્વીકારેલ છે.
- ★ જાહેર જનતા અને સરકારના સામૂહિક પ્રયત્નોથી જાહેર ગ્રંથાલયોના માળખાનો વિકાસ કરવો.

- ★ લોકોને ગ્રંથાલય અભિમુખ કરવા તેમજ તેઓમાં વાંચન ટેવ વિકસાવવા માટેના મહત્તમ પ્રયાસો જાહેર ગ્રંથાલયો દ્વારા થાય, તે મુજબનું માળખું વિકસાવવું જોઈએ.
- ★ શહેરથી લઈને ગ્રામ્યકક્ષાના લોકો સુધી ગ્રંથાલય સેવા પહોંચાડવી.
- ★ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોને સીધા શિક્ષણ મંત્રાલયની નિગરાની હેઠળ રાખવામાં આવતાં હોય છે.

ડૉ એસ. આર. રંગનાથનના મત અનુસાર ,” રાષ્ટ્રીય સ્તરે જાહેર ગ્રંથાલયોનું એક સાર્વત્રિક નેટવર્ક ઊભું કરવું જે દેશના તમામ નાગરિકો, સાક્ષર કે નિરક્ષર દરેકને સમાન ભાવસહ ગ્રંથાલય સેવાઓ પૂરી પાડે.” આ માટે દેશના દરેક રાજ્ય દ્વારા ગ્રંથાલય ધારો પસાર કરેલો હોવો જોઈએ, તથા તેનો યોગ્ય અમલ થવો જોઈએ.

હાલના સંજોગોમાં ભારતમાં 29 રાજ્યો અને 7 કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો 19 રાજ્યોમાં ગ્રંથાલય અધિનિયમ પસાર કરેલો છે, જેમાંથી 5 રાજ્યોમાં ગ્રંથાલય કર લેવાનું પ્રાવધાન કરવામાં આવેલ છે. એવું જણાયું છે કે, જ્યાં સાક્ષરતા દર ઓછો છે, તેવા રાજ્યોમાં ગ્રંથાલય અધિનિયમ પસાર કરવામાં આવેલ નથી. ઈ.સ. 2008-2009 દરમ્યાન બિહાર, છત્તીસગઢ અને અરૂણાચલ પ્રદેશમાં પસાર કરેલ ગ્રંથાલય ધારામાં ગ્રંથાલય કરના પ્રાવધાન વગર તેને પસાર કરવામાં આવેલ છે.

10.8 સારાંશ (Summary)

ગ્રંથાલયોનું યોગદાન બાહ્ય રીતે દેખાતું નથી હોતું, પરંતુ તેનું આંતરિક સ્તરે યોગદાન સમગ્ર લોકોના વિચારો, મુલ્યો, શિક્ષણનું સંવર્ધન વગેરેમાં અદ્વિતીય છે. આ માટે ગ્રંથાલય ધારો હોવો ખૂબ જ જરૂરી છે. ભારતના વિવિધ રાજ્યોમાં પસાર કરેલ ગ્રંથાલય ધારા અન્વયે આ ક્ષેત્રે નોંધપાત્ર કાર્ય થયેલ છે. “સાર્વજનિક ગ્રંથાલય અધિનિયમ” નો ફાળો સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના વિકાસ અને વિસ્તારમાં ખૂબ જ મહત્વનો છે.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો

નોંધ : (1) નીચે આપેલી જગ્યામાં તમારા ઉત્તર લખો.

(2) એકમનાં અંતે આપેલા ઉત્તરો સાથે તમારા ઉત્તરને સમજાવો.

1. સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારાની જરૂરિયાત સ્પષ્ટ કરો.

.....

.....

.....

.....

ગ્રંથાલય અધિનિયમ (Library Act)

.....
.....

2. ગ્રંથાલય ધારાના તત્ત્વો વિશે વિસ્તૃત ચર્ચા કરો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

3. મદ્રાસ રાજ્ય અને મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના સાર્વજનિક ગ્રંથાલયની તુલના કરો.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

4. ગ્રંથાલય અને માહિતી સેવાની રાજ્યનીતિની મહત્ત્વની બાબતો જણાવો.

.....
.....
.....
.....
.....

.....

5. ગ્રંથાલય ધારાની તુલના વિશે જણાવો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

10.9 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો (Answer the Self Check Exercises)

1. સાર્વજનિક ગ્રંથાલય એ સ્થાનિક માહિતી કેન્દ્રના સ્ત્રોત સ્વરૂપે જ્ઞાનના પ્રચાર અને પ્રસારનું કાર્ય કરે છે, જે સાક્ષર, અલ્પ સાક્ષર તેમજ દિવ્યાંગજન વગેરે દ્વારા તેનો બહોળો ઉપયોગ થાય તે જરૂરી છે. સમગ્ર વિશ્વ માટે નિશુલ્ક સાર્વજનિક ગ્રંથાલય સેવા રાષ્ટ્રીય, રાજ્યસ્તરે અને સ્થાનિક સ્તરે મળી રહે તે સરકારની મૂળભૂત જવાબદારી છે. એટલે જ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયો લોક વિદ્યાપીઠ તરીકે ઓળખાય છે. મહત્તમ ગ્રંથાલયોનું ફંડ અનુદાન આધારિત હોય છે. જે લોકોની માંગને પૂરી કરવા માટે સક્ષમ હોતાં નથી, આ માટે ગ્રંથાલય ધારો હોવો અત્યંત જરૂરી છે.

ગ્રંથાલય ધારાની કેટલી મૂળભૂત જરૂરિયાતો નીચે મુજબ છે.

1. ગ્રંથાલય ધારો હોય તો સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની સંચાલન સમિતિ કાયમી ધોરણે નિયુક્ત કરી શકાય છે. જેથી તેનું ચોક્કસ માળખું નક્કી થઈ શકે છે.
2. ગ્રંથાલયોના વિકાસ અને વિસ્તાર માટેનું નાણાભંડોળ સરકાર દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.
3. સભ્ય ગ્રંથાલયોને મહત્તમ સેવા આપી શકાય છે.
4. ગ્રંથાલયોની સ્થિરતા અને તેનો વિકાસ નિશ્ચિત કરી શકાય છે.
5. ગ્રંથાલયોના વિકાસ અને વિસ્તરણ ને વેગ મળે છે.
6. ગ્રંથાલય કર્મચારીઓ ની નિયુક્તિમાં ગ્રંથાલય ક્ષેત્રનો અભ્યાસ કરેલ વ્યક્તિઓને અગ્રતા આપવામાં આવે છે.

ગ્રંથાલય અધિનિયમ (Library Act)

આમ ઉપરોક્ત બાબતો સ્પષ્ટ કરે છે કે, 'ગ્રંથાલય અધિનિયમ' કેટલો જરૂરી છે. આધુનિક યુગમાં ગ્રંથાલય સેવાઓ ચોક્કસ માનાંકો ને આધારિત પૂરી પાડવા માટે ગ્રંથાલય ધારો જરૂરી છે. ગ્રંથાલયના વિદ્વાનો, સમાજશાસ્ત્રીઓ તથા તજજ્ઞોએ જણાવ્યું છે કે, સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોનો વિકાસ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારા અન્વયે શક્ય બને છે. આ ધારાને કારણે ચોક્કસ વ્યવસ્થા સંગઠન સ્થાપિત કરવું શક્ય બને છે. રાજ્ય, જિલ્લા અને ગ્રામ્ય સ્તર સુધી ગ્રંથાલય પદ્ધતિ વિકસાવી શક્ય બને છે. સાંપ્રત સમયમાં નિશ્ચિત હેતુઓ અને માનાંક ધોરણો સાથે સ્થાપિત સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોની સેવાઓ દ્વારા સમાજનું ધડતર થાય છે. તેમજ સમાજનો વિકાસ અને વિસ્તરણ થાય છે.

2. ભારતમાં વિસ્તરીત સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારાના મહત્વના તત્ત્વો નીચે પ્રમાણે છે.
 1. ગ્રંથાલય ધારાના હેતુઓ હંમેશાં ચોક્કસ અને સ્પષ્ટ હોવા જોઈએ, જેથી નિયમોની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા કરી શકાય.
 2. રાજ્ય ગ્રંથાલય સત્તામંડળ (State Library Authority) : વિષયક ગ્રંથાલયના Minister in Charge એ રાજ્યના બંધારણ ધારામાં નક્કી થવા જોઈએ જે રાજ્ય ગ્રંથાલય સત્તા અધિકારી તરીકે હોય છે. જેમની મુખ્ય ફરજો તરીકે ધારાનું અમલીકરણ કરવું, તેનું નિરીક્ષણ કરવું, ગ્રંથાલય સેવામાં સુધારા વગેરે હોય છે. તેનું નિરીક્ષણ કરવું, ગ્રંથાલય પદ્ધતિનું સંચાલન, અસરકારક નિઃશુલ્ક ગ્રંથાલય, સેવાનું વિસ્તરણ વગેરે ફરજોના ભાગરૂપે હોય છે.
 3. રાજ્ય મુખ્ય વહીવટદાર (Chief Executive of the State) : આ ધારાનાં મુખ્ય વહીવટદાર સાર્વજનિક ગ્રંથાલયનાં ડાયરેક્ટર તરીકે જાણીતા હોય છે. જેની સાથે ગ્રંથાલય પ્રવૃત્તિનું નિરીક્ષણ, નિયંત્રણ કરવાની સાથે તેને જરૂરી માર્ગદર્શન પૂરું પાડવાની મુખ્ય ફરજ સંકળાયેલી છે.
 4. ગ્રંથાલયોનું નેટવર્ક (Network of Libraries) : ગ્રંથાલય ધારા અન્વયે ગ્રામ્ય ક્ષેત્ર સુધીની ગ્રંથાલય પ્રવૃત્તિનું એક નેટવર્ક ઊભું કરવામાં આવે તેવી જોગવાઈ હોય છે, જેમાં કસ્બા, ગામ, શહેર અને કેન્દ્રીય સુધીના ગ્રંથાલયો એકબીજાથી જોડાયેલા હોય છે.
 5. નાણાં (Finance) : સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પ્રવૃત્તિના વિકાસ માટે ગ્રંથાલય ધારા અન્વયે સ્થિર અને કાયમી નાણાકીય સહાયની જોગવાઈ હોવી જરૂરી છે. જેને માટે ધારામાં ગ્રંથાલય કર ઉઘરાવવા માટેનાં સ્ત્રોત નક્કી કરવાં જરૂરી છે. ભારતનાં ગ્રંથાલય ધારાના જનક ડૉ. એસ.આર. રંગનાથન તેમજ સિન્હા કમિટીએ આ બાબતમાં ચકાસણી કરીને અનુમોદન આપ્યું છે.
 6. માનવશક્તિ (Man Power) : રાજ્યગ્રંથાલય સેવા અન્વયે કર્મચારી ભરતી થવી જોઈએ. સરકારી ધારા-ધોરણો અનુસાર આ ભરતી થવી જરૂરી છે. તેની ભરતી અંગેના નિયમો અને સેવાશરતો ભારતના બંધારણની કલમ-309ને અનુરૂપ હોવા જોઈએ.

7. જવાબદારી (Accountability) : સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિની પ્રવૃત્તિઓ, કાર્યો, તથા તેના નાણાકીય વ્યવહારો નિરીક્ષણ, નિયંત્રણ સમિતિ માટે ખુલ્લા હોવાં જોઈએ. નાણાકીય ક્ષેત્રે સત્તાવાર ઓડિટ થવું જરૂરી છે.
8. પુસ્તક નોંધણી : (Registration of Books) : કાયદાકીય ડિપોઝીટ એક્ટ અન્વયે રાજ્યમાં પ્રકાશિત થતાં તમામ પુસ્તકો અને સામયિકોની નોંધણી થવી જરૂરી છે. તેની જોગવાઈ ગ્રંથાલય ધારા અન્વયે હોવી જરૂરી છે.
9. નિયમો (Rules) : દરેક વિભાગો માટે રાજ્ય ગ્રંથાલય સત્તા મંડળે તેના દરેક કર્મચારી તથા અધિકારીઓ માટે ગ્રંથાલય સંચાલન અને વ્યવસ્થા સારી રીતે થઈ શકે તે હેતુસર નિયમોનું ઘડતર કરવું જોઈએ. સક્ષમ અને સરળ કાર્ય, વ્યવસ્થા, સંચાલન અને નિયંત્રણ માટે કાયદાકીય ધારાધોરણો નિયમબદ્ધ કરવા જરૂરી છે.

3. મદ્રાસ રાજ્ય સાર્વજનિક ગ્રંથાલય ધારો (1948)

પ્રસ્તુત ગ્રંથાલય ધારો સમગ્ર મદ્રાસ રાજ્ય હાલમાં તામિલનાડુની ક્ષેત્ર મર્યાદા ધરાવે છે. જેના મુખ્ય અધિકારી તરીકે મદ્રાસ રાજ્યના શિક્ષણમંત્રી નિયુક્ત થતાં હોય છે. 29 જૂન 1949ના દિવસે પ્રસ્તુત ધારાનું અમલીકરણ કરવામાં આવ્યું. તેની સંગઠન અને વ્યવસ્થા સમિતિમાં 17 વ્યક્તિઓની એક “ગ્રંથાલય સલાહકાર સમિતિ” ના નામથી કાર્યરત રહેતી હોય છે. જેના અધ્યક્ષ શિક્ષણમંત્રી મદ્રાસ રાજ્યના તથા સચિવ તરીકે શિક્ષણ સચિવની નિમણૂક થતી હોય છે.

★ હેતુ :- આ ગ્રંથાલય ધારાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ નીચે મુજબ છે.

1. સમગ્ર રાજ્ય સ્તરે કેન્દ્રીય ગ્રંથાલયની સ્થાપના કરવી.
2. કેન્દ્રીય ગ્રંથાલય ઉપરાંત સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના સ્વરૂપે સંપૂર્ણ રાજ્યમાં જિલ્લા ગ્રંથાલય, તાલુકા ગ્રંથાલય, સંગ્રહ ગ્રંથાલયો વગેરે સ્થાપિત કરવા, તેમજ ગ્રંથાલયોનું એક નેટવર્ક સ્થાપિત કરવું.
3. મદ્રાસ રાજ્યનાં પ્રત્યેક વ્યક્તિઓ માટે ગ્રંથાલય સેવા ઉપલબ્ધ બનાવવી.

★ નેટવર્ક વ્યવસ્થા (ગ્રંથાલય વિસ્તરણનું માળખું)

- રાજ્યમાં એક કેન્દ્રીય ગ્રંથાલય જે ‘કોનેનેરા’ સાર્વજનિક ગ્રંથાલય છે.
- સમગ્ર રાજ્યમાં 12 મુખ્ય જિલ્લા ગ્રંથાલય છે.
- પ્રસ્તુત ગ્રંથાલય ધારા અન્વયે 5000 થી ઉપરની જનનસંખ્યા ધરાવતાં શહેરોમાં નગર ગ્રંથાલયની સ્થાપના કરવી.
- 25000થી વધુ જનસંખ્યા ધરાવતા નગરમાં તાલુકા ગ્રંથાલયની સ્થાપના કરવી.
- આ ઉપરાંત જેલ ગ્રંથાલય, હોસ્પિટલ ગ્રંથાલય, કેન્દ્રીય ગ્રંથાલય વગેરેની સ્થાપના કરવી.

ગ્રંથાલય અધિનિયમ (Library Act)

★ નાણાકીય જોગવાઈ :

સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોના વિકાસ માટે જરૂરી નાણાં ભંડોળ એકઠું કરવા માટે રાજ્યની સ્થાનિક જનતા પાસેથી સંપત્તિ કર અથવા ઘર વેરા ઉપર ગ્રંથાલય માટેનો વેરો ઉઘરાવવો. જે ગ્રંથાલય ઉપકર (Library Cess) તરીકે ઓળખાય છે. જેટલા નાણાં ગ્રંથાલય વેરાને અનુલક્ષીને પ્રાપ્ત થતાં હોય છે. તેટલું બજેટ મદ્રાસ રાજ્ય સરકાર ગ્રંથાલય વિકાસ માટે વાપરે છે.

★ ખામીઓ :

પ્રસ્તુત ગ્રંથાલય દ્વારા અન્વયે કેટલીક નીચે મુજબ છે :

- 1 . મદ્રાસ ગ્રંથાલય ધારામાં જનતા ઉપર વધુ વેરો લગાવવો તેવું પ્રાવધાન કરેલું છે. જે ગ્રંથાલય વિજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો મુજબ અનુચિત છે. ગ્રંથાલય સેવા એ સામાજિક સેવા છે. જે કોઈપણ મૂલ્ય વગર લોકો સુધી પહોંચવી જોઈએ. જેને પ્રસ્તુત ધારાની મુખ્ય ખામી ગણાવી શકાય.
- 2 . રાજ્ય સરકાર દ્વારા રાજ્યના બજેટમાં ગ્રંથાલય માટે નાણાની ફાળવણી માટેની જોગવાઈ સ્પષ્ટ નથી.
- આ ઉપરાંત સમગ્ર ભારતના વિવિધ રાજ્યોમાં ગ્રંથાલય ધારો સમયાંતરે પસાર કરવામાં આવ્યો છે.

મહારાષ્ટ્ર પબ્લિક લાયબ્રેરી એક્ટ (1967) :

મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વેસ્ટ મહારાષ્ટ્ર, મરાઠવાડા અને વિદર્ભ વગેરે ક્ષેત્રોમાં સમાન ભાષાના કારણે વહેંચાયેલો હતો. પ્રસ્તુત એક્ટ ઈ.સ. 1967માં પસાર કરવામાં આવ્યો. તેની કેટલીક મુખ્ય વિશેષતાઓ નીચે મુજબ છે.

- ★ રાજ્ય સરકાર રાજ્ય ગ્રંથાલય કાઉન્સિલના બંધારણની રચના કરે છે. કાઉન્સિલના અધ્યક્ષ તરીકે શિક્ષણમંત્રી હોય છે. કાઉન્સિલે ગ્રંથાલયના તમામ તબક્કામાં સરકારને સલાહ આપવી.
- ★ એક સ્વતંત્ર ગ્રંથાલય વિભાગની સ્થાપના કરવામાં આવે, જેના ડિરેક્ટર તરીકે ગ્રંથાલય વિદ્વાનની નિમણૂક કરવામાં આવે.
- ★ દરેક જિલ્લામાં જીલ્લા ગ્રંથાલય સમિતિની રચના કરવી.
- ★ ગ્રંથાલય કર નથી. રાજ્ય સરકારે ગ્રંથાલય માટે વિશિષ્ટ ગ્રંથાલય ફંડની જોગવાઈ કરવી.

4. ગ્રંથાલય અને માહિતી સેવાની રાજ્ય નીતિમાં નીચે દર્શાવેલ કેટલીક મહત્વની બાબતો હોવી જોઈએ.

1. કોઈપણ પ્રકારના ભેદભાવ વગર રાજ્યના દરેક નાગરિકને ગ્રંથાલય સેવાઓ પૂરી પડવી.

2. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોએ સામાન્ય રીતે નિરક્ષર અથવા અલ્પ શિક્ષિત, અનૌપચારિક શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો, સ્વયં શિક્ષણ સ્કીમ, બાળકો, પુવાનો, મહિલાઓ તેમજ ઉચ્ચ શિક્ષણ અને સંશોધન વગેરે ક્ષેત્રે પોતાની સેવાઓનો વિસ્તાર કરવો.
3. મફત માહિતી શોધ સેવાની શરૂઆત કરવી, જેના ભાગ રૂપે માહિતી કેન્દ્રો સ્થાપિત કરવા. સ્થાનિક સ્તરે માહિતી શોધને પ્રોત્સાહન આપવું તેમજ સ્થાનિક ઈતિહાસનું સંકલન કરવું. રાષ્ટ્રીય માહિતી કેન્દ્રોનો વિકાસ, કમ્પ્યુટર દ્વારા ત્વરિત માહિતી શોધ સેવાનો વિકાસ અને વિસ્તાર કરવો.
4. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોએ સાંસ્કૃતિક વારસાનું સંરક્ષણ અને સંવર્ધન કરવું. આંતર સાંસ્કૃતિક આદાન પ્રદાનને વેગ આપવો.
5. ભારત જેવા દેશોમાં બે સ્તરે સાર્વજનિક ગ્રંથાલય પદ્ધતિ હોવી જોઈએ 1. રાજ્ય સ્તરે અને 2. જિલ્લા સ્તરે. જેથી ગ્રામ્યસ્તરે ગ્રંથાલય પદ્ધતિ વિસ્તારિત કરી શકાય.
6. સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોમાં પુસ્તક પસંદગી માટે કેન્દ્રીય નીતિ/પદ્ધતિ બનાવવી. જાહેર ગ્રંથાલયોમાં દરેક પ્રકારના જેવા કે દ્રશ્ય શ્રાવ્ય વગેરે તમામ પ્રલેખોનો સંગ્રહ કરવો.
7. ગ્રંથાલયોમાં કર્મચારીઓની ભરતી પ્રક્રિયા અને હોદ્દાઓની ફાળવણી સરકારી ધારા ધોરણો મુજબ સરકાર દ્વારા કરવી. જેનો ઉલ્લેખ ગ્રંથાલય ધારામાં હોવો જોઈએ. ભારતીય બંધારણના આર્ટિકલ 309 અંતર્ગત આ બાબતોનો સમાવેશ કરેલો છે.
8. ગ્રંથાલય ધારા મારફત સ્થાનિક લોકોની જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખીને ગ્રંથાલય કર, શૈક્ષણિક કર અંતર્ગત અથવા સરચાર્જ લગાવીને નાણાભંડોળ ભેગું કરવાની જોગવાઈ થાય.
9. સરકાર દ્વારા સ્થાનિક સંસ્થાઓ, સેવાકીય સંસ્થાઓ, મહિલા મંડળો વગેરેને આ ક્ષેત્રે સહકાર આપવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ.

5. ગ્રંથાલય ધારાની તુલના :

અહીં પ્રસ્તુત વિવિધ 13 ગ્રંથાલય ધારામાં દર્શાવેલ મુખ્ય લાક્ષણિકતાઓનું અવલોકન કરતાં જણાય છે કે, તેમના કેટલાક તત્વો સરખા છે. ઉપરોક્ત તમામ રાજ્યોના ગ્રંથાલય અધિનિયમની તુલનાના સાર સ્વરૂપે ગ્રંથાલય ધારાની કેટલાક મુખ્ય લાક્ષણિકતાઓ નીચે મુજબ તારવી શકાય.

- ★ દરેક સ્તર/ દરેક વયજૂથના લોકો સુધી ગ્રંથાલય સેવાઓ પહોંચાડવી.
- ★ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયની સાર્વત્રિક સંરચના વિકસાવવી.
- ★ કાયદાકીય ધારા ધોરણો સાથે ગ્રંથાલયનો વિકાસ અને વિસ્તાર કરવો.
- ★ ગ્રંથાલયોના નિરંતર વિકાસ માટે ખાસ નાણાકીય ભંડોળનું પ્રાવધાન કરવું. આ ભંડોળ માટે ગ્રંથાલય કર લેવાની જોગવાઈઓ કેટલાક રાજ્યોના ગ્રંથાલય

ગ્રંથાલય અધિનિયમ (Library Act)

ધારામાં કરેલ છે. પરંતુ મોટા ભાગના અધિનિયમમાં રાજ્ય સરકારે નાણાકીય જવાબદારી સ્વીકારેલ છે.

- ★ જાહેર જનતા અને સરકારના સામૂહિક પ્રયત્નોથી જાહેર ગ્રંથાલયોના માળખાનો વિકાસ કરવો.
- ★ લોકોને ગ્રંથાલય અભિમુખ કરવા તેમજ તેઓમાં વાંચન ટેવ વિકસાવવા માટેના મહત્તમ પ્રયાસો જાહેર ગ્રંથાલયો દ્વારા થાય, તે મુજબનું માળખું વિકસાવવું જોઈએ.
- ★ શહેરથી લઈને ગ્રામ્યકક્ષાના લોકો સુધી ગ્રંથાલય સેવા પહોંચાડવી.
- ★ સાર્વજનિક ગ્રંથાલયોને સીધા શિક્ષણ મંત્રાલયની નિગરાની હેઠળ રાખવામાં આવતાં હોય છે.

ડૉ એસ. આર. રંગનાથનના મત અનુસાર ,” રાષ્ટ્રીય સ્તરે જાહેર ગ્રંથાલયોનું એક સાર્વત્રિક નેટવર્ક ઊભું કરવું જે દેશના તમામ નાગરિકો, સાક્ષર કે નિરક્ષર દરેકને સમાન ભાવસહ ગ્રંથાલય સેવાઓ પૂરી પાડે.” આ માટે દેશના દરેક રાજ્ય દ્વારા ગ્રંથાલય ધારો પસાર કરેલો હોવો જોઈએ, તથા તેનો યોગ્ય અમલ થવો જોઈએ.

હાલના સંજોગોમાં ભારતમાં 29 રાજ્યો અને 7 કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશો 19 રાજ્યોમાં ગ્રંથાલય અધિનિયમ પસાર કરેલો છે, જેમાંથી 5 રાજ્યોમાં ગ્રંથાલય કર લેવાનું પ્રાવધાન કરવામાં આવેલ છે. એવું જણાયું છે કે, જ્યાં સાક્ષરતા દર ઓછો છે, તેવા રાજ્યોમાં ગ્રંથાલય અધિનિયમ પસાર કરવામાં આવેલ નથી. ઈ.સ. 2008-2009 દરમ્યાન બિહાર, છત્તીસગઢ અને અરૂણાચલ પ્રદેશમાં પસાર કરેલ ગ્રંથાલય ધારામાં ગ્રંથાલય કરના પ્રાવધાન વગર તેને પસાર કરવામાં આવેલ છે.

10.10 ચાવીરૂપ શબ્દો (key words) :

- ★ અધિનિયમ : બંધારણ અન્વયે તૈયાર કરેલ ચોક્કસ નીતિ/નિયમો જેને સ્થાનિક સરકાર દ્વારા પસાર કરવામાં આવે.
- ★ નમુના રૂપ ધારો (Model Act/ Bills) : એક પ્રલેખ કે જેમાં ગ્રંથાલય ધારો તૈયાર કરવા માટેનું આયોજન કરેલું હોય.
- ★ નેટવર્ક : સમગ્ર પદ્ધતિને એકજ માળખા અંતર્ગત એકબીજા સાથે જોડીને એક જાળ તૈયાર કરવામાં આવે.
- ★ કર (Cess) : કાયદાકીય ધોરણે ભેગું કરવામાં આવતું નાણાભંડોળ.

10.11 સંદર્ભ અને વિશેષ વાંચન (Reference and Further Reading)

1. Foundation of library and information Science P.S.G. kumat- Delhi B.R. Publishing Corporation, 2003

2. Grathalay evan samaj / S.K.M. Triputi, Lal and K. Kumar New delhi Ess Ess Publishing, 2014
3. Granthan evam suchana Vigyan / C.Lal K. Kumar New Delhi. Ess Ess Publications, 2007
4. <http://epgp.inflionet.ac.in>
Balaji, B Preedip & M S, Vinay & Mohan Raju, J S. (2018).
A Policy
5. Review of Public Libraries in India(<https://www.researchgate.net/publication>)

